

A POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ LEHETŐSÉGEI AZ ISKOLÁBAN

VITAIRAT AZ EÖTVÖS KÁROLY INTÉZET KONFERENCIÁJÁRA

1. A jogszabályok szükségszerűen absztrakt módon rendezik iskola és politika kapcsolatát. A jogszabályok konkrét élethelyzetekben való értelmezéséért és érvényesüléséért elsősorban a pedagógusok és intézményvezetők tartoznak felelősséggel.

A politika iskolában való jelenléte igen összetett jogi megítélésű kérdés. Mutatja ezt az is, hogy az utóbbi időben iskola és politika kapcsolatát érintő ügyekben az állampolgári jogok országgyűlési biztosának általános helyettese és az oktatási jogok miniszteri biztosa is állást foglalt, véleményük pedig nem volt mindenben egyező. Márpedig – vetik fel többen is – ha az iskola világára vonatkozó jogi szakismeret birtokában sem egyértelmű a felmerült problémák megítélése, hogyan lenne elvárható a jogszerű döntések meghozatala a jogi végzettséggel általában nem rendelkező pedagógusoktól, intézményvezetőktől.

A jogszabályok – elsősorban az Alkotmány és a közoktatási törvény rendelkezései – szükségszerűen absztrakt módon rendezik iskola és politika kapcsolatát. El kell fogadnunk, hogy a jogi szabályozás természeténél fogva nem alkalmas arra, hogy minden egyes elképzelhető élethelyzetre értelmezést nem igénylő megoldást adjon az oktatás szereplőinek a kezébe. Sőt, a túlzott jogi szabályozás éppúgy jogsérelmek forrása lehetne, mint a szabályozás hiánya. A túlságosan aprólékos jogszabály az oktatási szereplők véleménysszabadságának aránytalan korlátozásához, a pedagógiai szempontok kirekesztéséhez vezethet.

Az intézményvezetőknek és a pedagógusoknak munkájuk során vállalniuk kell annak felelősségét is, hogy az általánosabb igénytel megfogalmazott jogszabályi rendelkezéseket értelmezik. Az általánosan megfogalmazott szabályok teremtenek lehetőséget a konkrét élethelyzetek körülményeinek, a pedagógiai szempontoknak, az eltérő korú gyermekek életkori sajátosságainak a körültekintő mérlegelésére, ezáltal arra, hogy az oktatási szereplők jogainak védelme, illetve korlátozása mindig megfelelő mértékű legyen.

A jogértelmezés terhét nem kell és nem is lehetne gyors jogszabályalkotással levenni az érintettek válláról. A jogszabályalkotás önmagában egyébként sem zárja ki a jogsérelmeket, amelyek általában utólag már nem orvosolhatók, a felelősségre vonással és szankcionálással – bár ezek szükségesek lehetnek – sem lehet a bekövetkezett jogsértést meg nem történné tenni. A megoldást a talán lassabb, de eredményesebb módszerekben kell keresni. Leginkább maguk az oktatási szereplők, az őket is segítő jogvédő szervek, civil szervezetek és szakemberek közös gondolkodása és az ezen alapuló megelőző, proaktív tevékenysége segíthet abban, hogy az érintettek képessé váljanak az alapelvek konkrét esetekben történő alkalmazására.

2. Az iskolából a politikát kitiltani nem lehet. Az iskolának feladata, hogy a politikai véleményszabadság felelős gyakorlására neveljen.

Bármennyire érzékeny kérdés is legyen politika és iskola kapcsolata, bármilyen nehéz jogértelmezési kérdéseket vessenek is fel az erre vonatkozó jogszabályi rendelkezések, nem jelenthet megoldást a problémára a politikának az iskolából történő kizárása. Sem a jogalkotásnak, sem a jogszabályok értelmezésének nem lehet célja vagy mozgatója az iskola és a közélet egymástól való elszigetelése.

Az iskolának nemcsak lehetősége, de kötelessége is, hogy a tanulókat képessé tegye a tájékozódásra a politikában, a megalapozott egyéni vélemények kialakítására és ütköztetésére, ezáltal a demokratikus közéletben való tudatos és felelős részvételre. Mindez nemcsak azt jelenti, hogy a történelem-, irodalom- vagy földrajzóráról nem lehet kitiltani a közélet eseményeinek – a tananyaghoz kapcsolódó – megtagyargalását. A szünetekben vagy az osztálykiránduláson zajló beszélgetéseknek is a véleményszabadság felelős gyakorlásának szellemében kell zajlaniuk.

Az oktatási szereplők politikai kommunikációjának betiltása az iskolában éppúgy sértené a pedagógusok, szülők, tanulók alkotmányos jogait, mint ahogyan a pártpolitika teljes szabadjára engedése.

3. Az oktatási szereplőket is megilleti a véleményszabadság, ideértve a politikai kommunikáció jogát is. A politikai vélemények tartalma és kifejezésének módja azonban az iskola világában korlátozottabb, mint azon kívül.

Az oktatási szereplőket az iskola világában is megilleti a véleménynyilvánítás szabadsága. Ezen alkotmányos joguk kiterjed a politikával kapcsolatos tényközlés és értékítélet (nemcsak szóbeli) nyilvánításának, illetve az attól való tartózkodásnak a szabadságára is.

Az iskola azonban sajátos világ, részben kényszerű közösség, amelyet kölcsönös függőségi viszonyok jellemeznek. A pedagógusok közalkalmazotti, a tanulók és szüleik (adott esetben tankötelezettségen is alapuló) tanulói jogviszonyukat nem váltogathatják szabadon. A tanár függ a munkáltatói jogokat gyakorló igazgatótól, a diák és a szülő az osztályzatot adó tanártól. Ilyen viszonyok között az erősebb féltől származó véleménynek óhatatlanul nagyobb a befolyása, különösen az életkoruknál és érettségükönél fogva kiszolgáltatottabb gyermekekre.

Az egyébként sem korlátlan véleményszabadság az iskolában ezért csak annak sajátosságaira tekintettel, további, speciális korlátok között gyakorolható. Ezért erősíti meg a közoktatási törvény az egyébként is létező tilalmakat: A gyermek, a tanuló, a szülő és az alkalmazott nem készíthető lelkiismereti, világnézeti, politikai meggyőződésének megvallására, megtagadására. A gyermeket, a tanulót, a szülőt és az alkalmazottat nem érheti hátrány világnézeti, lelkiismereti, politikai meggyőződése miatt. [41. § (3) és (4) bekezdés]

A véleményszabadság, a politikai kommunikáció iskolán belüli határai egyrészt megfogalmazódhatnak a jogszabályok szövegében, másrészt abban érvényesülnek, ahogyan a jogszabályok elvi jellegű rendelkezéseit az adott esetben értelmezzük.

4. A pártpolitikai tevékenység tilos.

A közoktatási törvény általános tilalomként kimondja, hogy a nevelési-oktatási intézmény helyiségeiben, területén párt, politikai célú mozgalom vagy párthoz kötődő szervezet nem működhet, továbbá az alatt az idő alatt, amíg az óvoda, iskola, kollégium ellátja a gyermekek, tanulók felügyeletét, párt vagy párthoz kötődő szervezettel kapcsolatba hozható politikai célú tevékenység nem folytatható [39. § (4) bekezdés]. Kifejezett jogszabályi rendelkezés tiltja tehát a pártpolitikai tevékenységet mindenki – nemcsak az oktatási szereplők – számára.

Nem minden politikai, közéleti kérdésben való megnyilvánulás minősül egyben pártpolitikai tevékenységnek. Azt, hogy mi tekintendő ilyennek, csak az adott helyzetben, az eset körülményeinek mérlegelésével lehet eldönteni. A legjobb szándékkal elkészített törvényi definíció sem vehetné számba előre mindazokat a verbális és szimbolikus megnyilvánulásokat, cselekedeteket, amelyek tartalma az éppen aktuális politikai környezetben egy párttal (párthoz kötődő szervezettel) úgy hozható kapcsolatba, hogy gyakorlásuk egy párt melletti vagy elleni meggyőző, mozgósító tevékenységet valósít meg.

A törvényi tilalomból nem következik, hogy az iskolában ne lehetne kiejteni a pártok nevét, ugyanakkor az is bizonyos, hogy a jogszabály rendelkezését enélkül is meg lehet sérteni. Egy egyébként pártsemleges társadalmi kérdés, jelkép vagy tárgy egy választási kampányban – addig nem is sejtett módon – kaphat pártpolitikai tartalmat, válhat egy párt melletti vagy elleni állásfoglalássá. A kommunikáció történhet tárgyilagosan, többoldalúan, vagy számtalan egyéb módon úgy, hogy annak célja vagy eredménye egy párt népszerűsítése vagy éppen ennek ellenkezője.

5. A pedagógus helyzeténél fogva sajátos véleménynyilvánítási lehetőségek birtokában van. Ezért véleményszabadságával a tanulók és szülők védelme érdekében csak az általánosnál szigorúbb korlátok között élhet.

Amellett, hogy a pedagógus – a kifejezett törvényi tilalomból következően – pártpolitikai célú kommunikációt nem folytathat, szabad véleménynyilvánításhoz fűződő jogát egyébként is csak különös körülménnyel gyakorolhatja. A pedagógus véleményszabadsága speciális korlátainak oka kommunikációs lehetőségeinek speciális jellemzőiben keresendő.

A pedagógus olyan eszközök birtokában van, amelyekkel nemcsak a vélemény köznapi értelemben vett kinyilvánításakor fejthet ki politikai véleményt. Egy tollbamondás vagy szóveges számtanpélda is válhat a pedagógus politikai kommunikációjának eszközévé. A tanár véleménye – a diákok életkoránál és az iskolára jellemző függőségi viszonyoknál fogva – a tanulókra és a gyermekeik érdekét védő szülőkre fokozott befolyást képes gyakorolni. A tanulók és szüleik joggal érezhetik magukat kiszolgáltatottnak a tanárral szemben, aki a véleménynyilvánítással akár nem közvetlen és nem kifejezetten összefüggő cselekedeteivel is hátrányt tud számukra okozni. Éppen úgy, ahogyan a pedagógus is kiszolgáltatottnak érezheti magát vagy hátrányt szenvedhet a munkáltatói jogköröket gyakorló igazgató eltérő politikai nézetei miatt. Mindebből következik, hogy a pedagógus olyan – akár nem is pártpolitikai – véleménynyilvánítása, amely az iskola világán kívül jogszerű lenne, az iskola szférájában jogsértő lehet, a politikai meggyőződés megvallására, megtagadására való késztetés, illetve az ilyen meggyőződés miatti hátrányokozás (egyébként általánosan is érvényesülő) tilalmába ütközhet.

Ezen általános tilalmak közoktatási törvényben történő megerősítésének indoka abban keresendő, hogy a késztetés, illetve a hátrányokozás az iskola világában speciális értelemmel bíró kifejezések. Ezt a magyarázatot olvashatjuk ki a törvény indokolásából is: „A késztethető kifejezés arra utal, hogy e védelem a gyermeket, a tanulót, a szülőt, az alkalmazottat nemcsak az erőszakos befolyásolástól, hanem a legfinomabb, indirekt módon történő befolyásolástól is óvja, védi. Minden közvetlen vagy közvetett, nyílt vagy burkolt ráhatás tilossá válik. A törvény nem fogalmazza meg, hogy milyen hátrány az, amely nem érheti a gyermeket, tanulót, a szülőt vagy az alkalmazottat. Bármilyen megfogalmazás ugyanis szűkítést jelentene e körben. Ezért minden olyan intézkedést vagy annak elmaradását, cselekvést vagy cselekvéstől való tartózkodást hátránynak kell tekinteni, amely az érintettre nézve nemkívánatos helyzetet idéz elő, és e helyzet kialakulása visszavezethető a törvényben meghatározott okokra.”

Bizonyosan a törvényi tilalomba ütközik, ha a pedagógus politikai demonstrációra viszi diákjait, az ezt megtagadó tanulókkal pedig másnap röpdolgozatot írat. A késztetés azonban a véleménynyilvánítás hangvételével, a tanár és diák közötti bizalmi viszony burkolt kihasználásával is megvalósulhat. A pedagógus hátrányt okoz akkor is, ha belenyugszik abba, hogy a véleményének ellentmondó vagy ahhoz nem csatlakozó tanuló kirekesztődik a közösségből. Ugyanakkor a pedagógusnak egy határozottabb véleménynyilvánítása is a jogszerű keretek között maradhat, ha egyúttal az eltérő véleményeket, azok kialakításának lehetőségét is bemutatja.

6. A diákok politikai kommunikációja is sajátos kezelést igényel. A pedagógus felelőssége, hogy a véleményformálás és -ütköztetés képességét úgy fejlessze, hogy a diákok jogainak megóvásáról is gondoskodik.

A vélemény szabadság alkotmányos joga, a politikai kommunikáció lehetősége a tanulókat is megilleti. Életkorukból önmagában nem következik, hogy nem élhetnek alapvető jogaikkal.

A kifejezett törvényi tilalom alapján pártpolitikai tevékenységet természetesen a tanulók sem folytathatnak. Figyelemmel kell lenni arra is, hogy bár a diákok a politikai kommunikáció során nincsenek a pedagógusokéhoz hasonló (ugyanolyan szigorú korlátozást igénylő) befolyás birtokában, az iskolai közösségben egy diák véleményének is lehet késztető hatása vagy – akár másra, akár magára nézve – hátrányos következménye. Egy hangadó tanuló elfojthatja a többiek véleményét, állásfoglalása a más meggyőződésű diákok kirekesztődéséhez vezethet, a politikai véleményével magára maradó tanuló az osztályközösségben is egyedül maradhat.

Véleménynyilvánításhoz fűződő joguk jogszerű gyakorlásáért a tanulók is felelősséggel tartoznak. Ugyanakkor a pedagógus – ahogyan nem nézheti tétlenül két tanuló verekedését sem – azért is felelősséggel tartozik, hogy a tanulók egymás jogait vélemény szabadságuk gyakorlásával se sértsék meg. A tanulók közötti politikai kommunikációban rejlő veszélyekre azonban nem jelenthet választ a vélemények elfojtása. Bár a politikai kommunikáció szigorú korlátozása kényelmes megoldásnak tűnhet, nem hagyható figyelmen kívül, hogy a diákok számára az iskola a véleményformálás és -ütköztetés képessége elsajátításának és fejlesztésének egyik legfontosabb terepe. Mindez pedig azt teszi a tanár feladatává, hogy a diákokat úgy ösztönözze önálló véleményük megformálására és megvitatására, hogy egyúttal gondoskodik az ismeretek tárgyilagos és többoldalú átadásáról, a vélemények kiegyensúlyozásáról, az eltérő vélemények lehetőségének bemutatásáról is.

7. Az iskola oktatási-nevelési és munkavégzési célok érdekében létrehozott kényszerű kommunikációs csatornák rendszere. E hálózatot e céloktól eltérően politikai kommunikációra nem lehet felhasználni.

Az iskola jogszabályok által szervezett közösség, egyúttal kommunikációs csatornáknak jogszabályok által jól kialakított rendszere. Az eleve készen álló kommunikációs hálózat éppúgy csábítást jelenthet az iskola világán kívüli személyeknek, szervezeteknek, mint maguknak az oktatási szereplőknek arra, hogy felhasználják politikai véleményük terjesztésére.

Még ha e tekintetben nincs is kifejezett törvényi tilalom (ha kifejezetten csak a pártpolitikai tevékenység, és az is csak a tanulók felügyelete ellátásának ideje alatt tilos), akkor is figyelembe kell venni, hogy e kommunikációs hálózatban az oktatási szereplők nem szabad választásuk, hanem a jogszabályok alapján vesznek részt. A pedagógusok nem dönthetnek úgy, hogy nem kommunikálnak a szülőkkel, kollégáikkal, munkáltatójukkal, a tanulók és a szülők szintén nem háríthatják el a pedagógusokkal vagy az intézményvezetővel való kommunikációt, kivéve ha magát az oktatás szféráját is elhagyják. A tanköteles diák és szülője előtt pedig legfeljebb egy másik iskola választásának lehetősége áll. Igaz azonban az is, hogy e kényszerű részvételnek jó indoka van: az iskola közösségét és a kommunikációs csatornákat a jogszabályok meghatározott célból, a tanulók oktatásának-nevelésének, a pedagógusok munkavégzésének nélkülözhetetlen kereteként hozzák létre. Mindez pedig nemcsak a pedagógusoknak és tanulóknak a kapcsolatára igaz, hanem a szülői, tantestületi értekezletekre, az ellenőrzőkönyv vagy az üzenőfüzet használatára is.

Amikor tehát ezeket a kommunikációs csatornákat felhasználják, a közlések, vélemények címzettjeinek nincs választási lehetősége: azokat meg kell hallgatniuk és adott esetben reagálniuk kell rá (ha nem teszik, azzal is kifejezik álláspontjukat). E kényszer azonban csak azokban az esetekben fogadható el, amikor a kommunikációt az oktatás-nevelés, illetve munkavégzés körébe tartozó cél teszi indokolttá. Ettől eltérően politikai kommunikáció céljára az iskolát mint kommunikációs hálózatot nem lehet használni.

Az iskola törvényes működéséért az intézményvezető felel. Végso soron tehát az igazgató felelős azért is, hogy gátat vet-e az oktatási szereplők ilyen politikai kezdeményezéseinek, ő felel az iskolán kívülről érkező politikai véleménynek az iskolába való beengedéséért is.

8. A vallási, világnézeti tekintetben elkötelezett iskola sem mentesül a politika iskolai jelenlétére vonatkozó valamennyi szabály alól pusztán arra tekintettel, hogy ilyen intézményként működik.

A közoktatási törvény (81. §) alapján az iskola vallási, világnézeti elkötelezettsége – többek között – az alábbiakban valósul meg: a tanuló felvételének előfeltételeként kiköthető valamely vallás, világnézet elfogadása; a pedagógiai programba beépíthetők a vallási, világnézeti elkötelezettségnek megfelelő filozófiai, etikai, kulturális ismeretek; a házirendben a tanulókra a vallásgyakorlással összefüggésben jogok és kötelezettségek állapíthatók meg.

Ez a törvényi szabály egyúttal a tanulók (szülők) jogainak korlátozását jelenti: míg egy semleges iskolában a tanuló joga, hogy vallási, világnézeti meggyőződését tiszteletben

tartsák, addig egy egyházi iskola igénybevétele egy meghatározott vallás, világnézet elfogadását jelenti (a felvétel feltétele, tanítható, többletkötelezettségek alapja lehet). Ez a korlátozás szükséges ahhoz, hogy egy adott vallás, világnézet mellett intézményesen elkötelezett, azzal azonosuló iskola egységként, intézményként működhessen.

Mindez viszont azt is jelenti, hogy a tanulók (szülők) jogai, gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadsága, véleményszabadsága csak ahhoz szükséges és azzal arányos mértékben korlátozható, hogy ezáltal biztosítani lehessen a vallási, világnézeti tekintetben elkötelezett iskolák ilyenként történő működését. A tanuló tehát az ilyen iskola igénybevételével sem mond le valamennyi, gondolat- és véleményszabadságból eredő jogának gyakorlásáról. A vallási, világnézeti elkötelezettség nem „kebelezhet be” minden nézetet, gondolatot, meggyőződést és azok kinyilvánítását. A politikai kommunikációnak van olyan területe, amelyre nem lehet kiterjeszteni az iskolának a vallási, világnézeti elkötelezettsége alapján biztosított lehetőségeit. Erre a területre a közoktatási törvény általános szabályai vonatkoznak.

Somody Bernadette